

De Waterlijken

Harry Nijhuis

De Waterlijken

Voor allen die de waanzin niet overleefden

BraveNewBooks

Omslagontwerp: Jos Wachelder
Copyright 2019: Harry Nijhuis

ISBN 9789402199482

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de auteur.

www.bravenewbooks.nl

Bestaat er toeval? Iemand had Idsak gebeld, kort nadat zijn boek in het Nederlands was uitgekomen. Een melodieuze vrouwenstem: ‘Spreek ik met Idsak Goldstein?’ ‘Daar spreekt u mee!’ ‘Mijn achternaam zegt u misschien nog iets. Ik heet van mijn meisjesnaam Sarah Andersom.’ Inderdaad een bekende naam voor hem. Zij bleek de jongere zuster te zijn van een vroeger buurmeisje Sarah en ze had het boek gelezen over zijn onderduikervaringen. In de oorlogsjaren zaten haar zuster en moeder ook ondergedoken in Zutphen. Samen met haar vader leefde Sarah ergens anders op het nabije platteland. In het laatste oorlogsjaar waren haar moeder en zusje verraden en afgevoerd naar Sobibor. Dat overleefden zij zoals zoveel andere Joden niet. Sarah kwam met haar vader wel ongeschonden de oorlog door. Zij vertelde Idsak nog steeds contact te onderhouden met de familie bij wie zij ondergedoken zat. ‘Sarah vroeg me of ik herinneringen aan haar zusje bewaarde.’ Idsak haalde haar als buurmeisje weer voor de geest. ‘Ze was ongeveer het slimste en ook nog mooiste meisje van onze school. Zo iemand vergeet je niet.’ Haar dood was pijnlijk tot hem doorgedrongen. Meerdere van zijn oud-klasgenoten overleefden de oorlog ook niet.

Idsak streek met volle hand over zijn dunne lippen alsof hij iets pijnlijks wegdrukte. De man aan wie hij deze anekdote toevertrouwde zag hij in deze synagoge voor het eerst. Met het lichtgrijze haar rond de slapen viel zijn leeftijd moeilijk te schatten. De onbekende stelde zich aan hem voor als Tom Goedkoop. Hij toonde bijzondere interesse voor het boek waarin Idsak de bijna drie jaar lange onderduikervaringen in zijn geboortestad beschreef. Een boek dat vandaag in de synagoge ten doop werd gehouden. Samen met zijn familie wist Idsak ook ternauwernood de oorlog te overleven. Het had hem verbaasd dat dit vandaag door hem gepresenteerde oorlogsdocument zoveel jaren

later bij lezers nog zulke emoties kon losmaken. Eigenlijk vergat hij liever die ellende van toen, vertrouwde hij zijn gesprekspartner toe. De Tweede Wereldoorlog met zijn gruwelijkheden riep duidelijk ook bij de bezoekers van deze plaatselijke synagoge nog verwarrende gevoelens op, merkte hij. Het was een onbegrijpelijk dieptepunt in het menselijk bestaan geweest. Je verstand kwam er nooit mee in het reine, stelde hij zuchtend vast. De presentatie van zijn onlangs in het Nederlands vertaalde boek moest wel veel van hem vergen, veronderstelde zijn gesprekspartner. Meer emotioneel dan fysiek leek het hem, gezien de kracht die de schrijver van dit boek uitstraalde. Idsaks toespraak tot het gemengde gezelschap dat op de introductie kwam was kort maar overtuigend. Er hing een geladen stilte toen de voormalig bewoner van deze IJsselstad ingetogen zijn voordracht hield. Terwijl zijn woorden profaan door de fraai gerestaureerde sjoel in de Zutphense Dieserstraat stroomden herleefde bij veel aanwezigen iets onherstelbaars. Herinneringen aan niet uit kampen teruggekeerde familieleden en vrienden spookten hier rond. Hij ontving veel reacties op zijn boek, zei hij. Maar die zuster van dat vroegere buurmeisje was een uitzondering geweest. De inhoud greep haar zo aan dat zij aan de telefoon had gehuild.

Hij realiseerde zich dat zijn boek nu ook deel uitmaakte van haar eigen levensverhaal. Zijn blik dwaalde af en bleef steken bij een vrouw die hem groette. ‘Geweldig dat je helemaal uit Israël bent gekomen om ons jouw verhaal te vertellen.’ Voor hem stond een overdreven chic geklede dame op leeftijd. Iets te zwaar opgemaakt. Een geur van ouderdom. Ze noemde haar naam, kennelijk een bekende van hem, Saartje de Beer. ‘Jouw moeder en de mijne waren vriendinnen,’ zei ze. ‘Je weet het misschien nog wel. De Beer, van de stoffenhandel.’ ‘Ach ja, natuurlijk, uit de Barlheze. Tante Saar!’ Hij maakte een verontschuldigend gebaar, blijkbaar beducht voor een aanzwellende spraakwaternival. ‘Vind je het erg als ik straks met je verder praat? Ik sta iets met deze meneer te bespreken.’ Tom complimenteerde Idsak dat hij zijn Nederlands nog verbluffend goed beheerste voor iemand die zo’n vijftig jaar geleden naar Israël emigreerde. Het kwam nog vlekkeloos uit de mond van deze voormalig inwoner van dit IJsselstadje. Zonder een spoor van het plaatselijk dialect, zoals dit hier in zijn jeugd nog overwegend werd ge-

spoken. Uit zijn boek bleek dan ook dat hij kwam uit een welgestelde zakenfamilie waar Algemeen Beschaafd Nederlands de voertaal moest zijn geweest. Zeker ook door zijn uit een chic Haags milieu afkomstige moeder. Hij bezocht in dit IJsselstadje de hbs, tot de Duitsers hem botweg de toegang ontzegden. De opgedirkte dame keek verstoord, alsof de gesprekspartner van Idsak haar een onderonsje onthield. Ze maakte een inschikkelijk gebaar. ‘Dat is goed, ik blijf hier nog wel even. Ik zie al veel andere bekenden. Ik haal nog wat te drinken.’ Het klonk als een vermaning. Abrupt keerde zij zich om in de richting van het buffet. Idsak leek geërgerd door de tussenkomst van deze hem bekende Saartje de Beer. Hij was met zijn gedachten even ergens anders. Er ontglipte hem iets. ‘Hoe was uw naam ook alweer?’ ‘Tom Goedkoop.’ Zijn priemende ogen tastten het gezicht tegenover hem af alsof hij een vermist persoon moest identificeren. ‘Maar, bent u dan misschien de zoon van Jaap Goedkoop?’ Er klonk ongeloof in zijn stem. Tom keek verrast op. ‘Dat is inderdaad mijn vader. Kende u hem?’ De verstoorde uitdrukking op Idsaks gezicht verdween als bij toverslag. Die naam van zijn gesprekspartner leek hem op te beuren. ‘Wat een toeval dat ik u hier tref. Ik heb uw vader goed gekend. Een bijzonder mens.’ Hij keek de jonge man nog eens indringend aan alsof de aanblik van deze nazaat hem verheugde. ‘Nu zie ik ook dat u op hem lijkt.’ ‘Dus u kende mijn vader?’ Tom hoorde het zichzelf aangenaam verrast herhalen. Idsak knikte. ‘Zelfs goed.’ Hij ontspande zich alsof de herinnering aangename beelden oproep. ‘Je vader was een bijzondere man. Je kunt trots op hem zijn. Hoe gaat het met hem?’ Idsak zag Tom aarzelen. Die gaf bij deze herkenningvreugde liever niet het precieze antwoord. ‘Mijn vader is overleden.’ ‘Zo oud was hij toch nog niet? Was hij ernstig ziek?’ Een vervolgvraag die niet kon uitblijven. Het juiste antwoord woog als lood in zijn mond. Hij kon er nog omheen draaien, iets mompelen over kanker, of Idsaks vraag zelfs wat terughoudend beamen, om het daar vervolgens bij te laten. Naar believen kon hij dan in gedachten een gevreesde ziekte invullen. Maar zijn burgerfatsoen dwong hem voor deze man, die zijn vader blijkbaar goed had gekend, de juiste doodsoorzaak niet verborgen te houden. Moeizaam kwam het antwoord over zijn lippen: ‘Nee, hij kwam door zelfverdrinking om het leven.’ Hij zag de woorden bij zijn vraagsteller inslaan. Idsaks

gelaat verstarde. Hij maakte een verslagen indruk. De harde waarheid die hem zojuist ter ore kwam vaagde blijkbaar alle herkenningvreugde bij hem weg. Haperend hernam hij: ‘Verstond ik u goed...? Was het ... zelfverdrinking?’ Onzeker probeerde Tom een passender antwoord te formuleren. ‘Inderdaad...een verdrinkingsdood. Ik dacht... Het spijt me als ik u hiermee heb geschokt.’ Idsak hervond met enige moeite zijn formele toon. ‘Ik neem u niets kwalijk maar ik schrik hier wel erg van. Dat juist uw vader...’ Hij wilde dit blijkbaar nog toelichten maar slikte het snel in. Meelevend voegde hij nog toe dat het voor Tom een zware slag moest zijn geweest.

Na het boek in de voorverkoop te hebben gekocht werd Tom aange- naam verrast dat oom Piet er ook in werd genoemd. Piet was lid van de lokale verzetsgroep die Joden in de Tweede Wereldoorlog aan onder- duikadressen hielp. De groep zorgde er ook voor dat er voedselbonnen kwamen voor de onderduikers. Als kind bewonderde Tom hem om zijn avontuurlijke verhalen. Tijdens het bezoek aan de boekpresenta- tie hoopte Tom meer te horen over Idsaks persoonlijke herinneringen aan dit dierbare familielid. Vergeefs had hij ook gezocht naar zijn va- ders naam in het boek. Hoewel hij ook bij de ondergrondse zat speelde hij kennelijk geen rol in de onderduikgeschiedenis van Idsak en zijn familie. Des te aangenamer verraste het Tom dat Idsak zijn vader toch persoonlijk had gekend. Zijn vader sprak zelden over zijn oorlogser- varingen en had Idsaks naam nooit genoemd. Tom hoopte vurig meer over zijn vader te horen maar er viel een diepe stilte na de voor Idsak kennelijk schokkende mededeling over die zelfverdrinking. Misschien was Idsaks contact met hem van te incidentele aard geweest om hier- over uit te weiden. Toch probeerde hij nog iets meer van hem los te krijgen en vroeg hoe Idsak zijn vader had leren kennen. Idsak veront- schuldigde zich. Een uitgebreid antwoord kwam hem nu niet zo goed uit. Dit zou namelijk een lang en persoonlijk verhaal worden, voerde hij als excuus aan. Deze bijeenkomst leek hem daarvoor minder ge- schikt.

Het antwoord klonk nogal raadselachtig. Hun contact moest dus meer dan oppervlakkig zijn geweest. Idsak wuifde spontaan naar een be- kende. Hij gebaarde de man naar hem toe te komen. Het leek op een afleidingsmanoeuvre of een signaal om hun gesprek te beëindigen. De kans leek Tom klein dat hij de eregast van deze bijeenkomst nog uitgebreid te spreken zou krijgen. Hij wist dat het bezoekje van Idsak

aan hun geboortestad van kortstondige aard was. Spoedig vloog hij met zijn dochter terug naar zijn tweede vaderland: Israël. Zijn dochter lichtte tijdens de boekpresentatie in de synagoge kort toe veel moeite te hebben gedaan om hem voor dit bezoek mee te krijgen naar Zutphen. Zijn oorlogsherinneringen vertrouwde hij in Israël ook pas na lang aandringen van deze dochter aan het papier toe. Op haar verzoek legde hij alles in hun landstaal vast voor zijn kleinkinderen. Het boek was op initiatief van de plaatselijke Joodse gemeenschap nog maar onlangs in het Nederlands vertaald. Tom tastte naar het keppeltje dat iemand hem bij de toegang tot de synagoge op het hoofd had gedrukt en nu dreigde van zijn hoofd te glijden. Hij wilde nog één poging doen om meer informatie van Idsak los te krijgen. 'Is er misschien nog een andere gelegenheid om hierover verder te praten?' Idsak verkeerde zichtbaar in tweestrijd. 'Bel me morgen maar op dit nummer van mijn dochter.' Hij overhandigde haar naamkaartje. De dag daarop, na enkele belpogingen, ontving Tom alleen een antwoordapparaat. Hij vroeg te worden teruggebeld en herinnerde aan de toezegging van haar vader. Geen enkele reactie volgde. Teleurgesteld besloot hij het daar dan maar bij te laten. Hij stelde zichzelf voor dat zijn verwachtingen te hoog gespannen waren. Zo belangrijk kon dat contact tussen die twee ook weer niet zijn geweest, bagatelliseerde hij. Die raadselachtige relatie kon hij maar beter laten rusten. Misschien bewees zijn vader Idsak slechts een welkome vriendendienst. In dat geval zou een zoektocht naar meer duidelijkheid over zijn oorlogsverleden tot weinig hebben geleid.

Eigenlijk voerde een onverwachte samenloop van omstandigheden hem naar deze synagoge in de Dieserstraat. In zijn jeugd, kort na de oorlog, liep hij achteloos voorbij aan het monumentale pand en zag met een snelle blik de verwaarlozing ervan. Na het vernietigen van de Joodse gemeente in Zutphen door de Duitse bezetters (van de 168 Joodse gezinnen keerden er slechts 16 terug) wist niemand in dit provinciestedje kennelijk nog raad met dit kerkelijk monument. Hij had zelfs gehoord dat 'de Jodenkerk', zoals de synagoge in de volksmond werd genoemd, een tijdje respectloos bij een machinefabriek in gebruik was geweest. Totdat na jaren de luttele Joden die de oorlog over-

leefden samen met de met hun lot begane Zutphenaren besloten deze schandvlek uit te wissen en dit gebedshuis in ere wisten te herstellen. Hij had zich vaker voorgenomen om de resultaten van die restauratie te bekijken maar daar kwam weinig van terecht. Tot zijn oog in het plaatselijke dagblad bleef hangen bij de aankondiging van een boekpresentatie die hier moest plaatsvinden. Volgens het krantenartikel beschreef Idsak Goldstein in dit boek zijn onderduikervaringen bij een Zutphens gezin. In dit eenvoudig uitgevoerde drukwerk beschreef de auteur zijn herinneringen aan een drie jaar durende onderduikperiode onder hetzelfde dak met zijn vader, moeder en zuster plus een oom en tante. Hij schetste de ervaringen van een in krappe woonomstandigheden samenlevende en niet altijd harmonieus met elkaar optrekkende Joodse familie. Zo had niet alleen de bezetter maar ook het lot hen tot elkaar veroordeeld. Niettemin wistenvijf familieleden die oorlogsjaren te overleven. Dankzij de superieure gastvrijheid van dit plaatselijk goed bekendstaand socialistisch gezin. Spontaan en met risico voor hun eigen leven bood dit dappere echtpaar, dat zelf al de zorg droeg voor twee kinderen en een inwonende schoonmoeder, hen deze schuilplek in hun woning aan. Eén passage uit Idsaks boek bleef Tom sterk bij. De auteur beschreef daarin hoe zijn oudere zusje ernstig ziek werd in 1945, nota bene kort voor de bevrijding. Na bijna drie jaar onderduik te hebben overleefd. Het was voor alle bij haar schuiladres betrokkenen ondenkbaar haar plotselinge overlijden op de gebruikelijke ambtelijke wijze te melden bij de Duitse instanties. Een fatsoenlijke uitvaart was voor haar niet weggelegd. Deze jonge vrouw en haar familie mochten van de bezetter immers al niet meer bestaan. Een formele overlijdensmelding zou zowel haar Joodse familieleden als alle bij hun onderduik betrokken personen in gevaar brengen. Alsnog leidde dit dan tot hun deportatie naar concentratiekampen. Met stijgende verbazing las Tom welke oplossing hiervoor werd bedacht, bij gebrek aan een humanere oplossing. In barre nood ensceneerde een plaatselijke verzetsgroep zelfverdrinking door het meisje. Hij stelde zich voor dat het misschien de herinnering aan dit familiedrama was waardoor Idsak zo schrok toen hij hem vertelde over zijn vaders zelfverdrinking. Die ellendige periode uit zijn persoonlijke leven kroop daardoor waarschijnlijk als een bijtende pijn weer bij hem naar boven.

Hij kon zich er veel bij voorstellen. Zelfverdrinking riep bij hem als kind ook ijzingwekkende beelden op. Soms ving hij daarover iets op uit zijn vaders relaas van diens dagelijkse arbeid. Als agent van de waterpolitie dregde hij uit de IJssel nog weleens een lijk op. Soms als het rivierwater zakte troffen passanten een dood lichaam aan in de drooggevallen uiterwaarden. Een enkele keer was het lijk aangespoeld of zat het verknoopt in het prikkeldraad van een weideafrastering. Meestal was het een geval van zelfmoord en soms een ongeval. Een waterlijk noemde zijn vader zo'n verdronken mens. Het woord joeg zijn kinderlijke fantasie angst aan. Het riep spookbeelden op van watergeesten die jammerend uit de rivier opstegen.

Het was alweer lang geleden dat spookbeelden van waterlijken hem angstzweet bezorgden. De doden die hij nu zocht in Idsaks boek waren die van een lokale verzetsgroep. Hij had ze gevonden en gezien als een mooi eerbetoon aan zijn bewonderde oom Piet, wiens naam hij onder dit lokale groepje waaghalzen ook aantrof. Veel van wat hij wist over de bezettingsjaren werd in zijn jeugd gevoed door Piets pakkende anekdotes uit het verzet. Herinneringen aan woelige jaren die hem als argeloos kind ontgingen. Die onwetendheid over een wereldbrand waarvan hij als kleuter onbewust deel had uitgemaakt wakkerde daarna zijn belangstelling voor de oorlog en dit boek juist aan. Alsof er nog iets viel in te halen van deze aan zijn aandacht ontsnapte ramp. Misschien kon dit boek ook iets van het gemiste nieuwe leven inblazen. Van de oorlogsjaren na zijn geboortjaar, 1942, stond hem maar weinig bij. Hij meende weleens een Duits peloton in ordelijke pas voorbij te hebben zien marcheren. Wat hem daarvan het meest bij bleef was de opgewekte toon waarmee de militairen in het vereiste tempo een marslied zongen. Het leek een uitnodiging om mee te zingen in dit soldatenkoor. De mannen leken er plezier in te hebben. Toen hij later zijn moeder hiernaar vroeg zei ze dat dit hun favoriete soldatenlied was. Daarmee zongen zij zichzelf moed in om Engeland te veroveren. Maar dat was de moffen mooi niet gelukt, schamperde ze. Ze keek hem nieuwsgierig aan. Kon hij zich misschien ook nog herinneren wat zij de soldaten, veilig buiten hun gehoor, nog had nageroepen? Hij wist het niet. Dit strijdlustige marslied liet zij dan eindigen met

een smadelijk 'Ploem, ploem.' Van haar mochten ze namelijk allemaal verzuipen bij hun oversteek naar Engeland. Zijn overige indrukken van de oorlog waren terloops en gingen voornamelijk terug naar het laatste oorlogsjaar. Vooral het bijbehorend lawaai bleef hem bij. Een magisch aanzwellend gedaver van vliegtuigmotoren dat op afstand zoemend inzette. Het geluid van de meestal in duisternis naderende bommenwerpers. Met zijn oren gespist hoorde hij het in hun woonkamer op een bovenverdieping van ver weg naderen als een enorme zwerm monsterlijke insecten. Daarna zwol het aan tot een overweldigend zwaar gebrom van de massaal overtrekkende vliegtuigsquadrons. Het adembenemende kabaal stierf daarna geruststellend weg om op een onbekende bestemming dood en verderf te zaaien. Pas veel later zag hij in documentaires en op foto's de verwoestingen die deze 'overmacht' in het Ruhrgebied, en nog verder, aanrichtte. Angstaanjagender dan de vliegtuigen vond hij het geluid van de onophoudelijk jankende sirenes die hieraan vooraf gingen. Geruststellend riep zijn moeder dat hij niet bang hoefde te zijn. Dat de Duitsers hun grote vijand waren. Dit was hun verdiende loon, werd hem duidelijk gemaakt hoewel hij zich er verder nauwelijks een voorstelling van kon maken.

De gevolgen van die bombardementen stonden in geen verhouding tot het onschuldige toneelstukje dat hij samen met zijn moeder soms opvoerde. Zij toonde zich dan merkbaar opgewekt over het geweld dat de moffen aan de andere kant van de grens stond te wachten. Bij het geluid van de naderende bommenwerpers riep ze haar zoon jolig toe: 'Duiken.' Een opdracht die hij spontaan uitvoerde. Zo vervulde hij zijn beperkte kinderrol in dit machtig oorlogstaferaal. Quasiangstig dook hij dan onder het aanrecht en verschool zich achter het ervoor hangende gordijntje. Tot hij weer tevoorschijn mocht komen en nog niet echt begreep wat de bedoeling van dit spelletje was geweest. Oorlog was voor zijn kinderoogen niet meer dan een schimmig schouwspel zonder risico's. Met de stilvallende sirenes hervatten de oorlogsdagen als een boemeltreintje hun vertrouwde dienstregeling. Dat werd na de oorlog een maatschappelijke sneltrein. Niemand wilde de aansluiting naar een nieuwe toekomst missen. Hij in zijn tienerjaren dus ook niet. Tijd om uit te stappen was er niet. De ademloze wederopbouw van de

vijftiger en zestiger jaren deed veel ongemakken vergeten. Oorlogswonden herstelden zich of bleven togedekt door littekens. Emoties werden niet langer beheerst door vallende bommen, marcherende soldaten of dreigende geweren maar vonden hun uitweg in groeiend optimisme en stijgende welvaart.

3

Levens bestaan uit mythes. Waar ze ontbreken worden ze verzonnen of aan gebeurtenissen toegevoegd. Zo vormen ze een gemengd huwelijk met de werkelijkheid.

Sommige overleveringen vergezellen je een leven lang als een trouwe viervoeter. Toen Tom Idsaks onderduikrelaas las, doken bij hem dierbare herinneringen op aan de verzetsavonturen van oom Piet. Melancholiek, door de door hem gebrachte anekdotes uit de Tweede Wereldoorlog. Verhalen voor een jongensboek. Nog ongeschonden door de tijd een levenslustig voortbestaan leidend. Zodra Piet weer herinneringen ophaalde uit zijn verzetsstrijd vlamde de oude strijd-lust op en leek hij klaar te staan voor een nieuwe actie. Tom stelde zich voor dat zijn vader zulke strijdvaardigheid in oorlogstijd ooit ook bezat. Maar de sleet moest erin zijn gekomen want uiteindelijk deed het er voor hem niet meer toe. Maar Piet kreeg er nooit genoeg van. Vooral op zondagochtenden vond zijn verhaalkunst een ademloos familie-auditorium. De vaste dag voor een koffiebezoek aan de grootouders in het Ruitershofje door ooms en tantes met hun kinderen. De afsluitend geserveerde spiritualiën maakten kaken los. Piets anekdotes riepen spanning op. Ze zogen Tom naar een tijd die hij graag bewust zou hebben beleefd. Angst voor oorlogsgevaar had hij nooit gekend. Zelfs niet die keer toen ze hem tijdens het luchtalarm panisch onder een trap duwden met de waarschuwing dat het daar veiliger voor hem was. Pas na de bevrijding werd de ernst ervan duidelijker. Overrompend heftig zelfs, die keer kort na de oorlog toen zijn moeder voorzichtig een dun fotoboek opende. De gruwelijke beelden die zij hem in een opwelling toonde overtroffen zijn kinderlijke fantasie. Wat hij zag was onbevattelijk. Veel later toen hij haar aan die onbegrijpelijke confrontatie herinnerde zou ze zich besmuikt daarvoor verontschuldigen. Dit

had ze hem niet mogen tonen, gaf ze toe. Ze maakte hem ondoordacht deelgenoot van haar intense verdriet over de Duitse concentratiekampen. Hij vertelde niet dat haar tranen hem toen meer schokten dan die onbegrijpelijke foto's die zij hem toonde. Hij zag een lange en diepe greppel gevuld met verkrampte en tot op het bot uitgeteerde mensen, als afval naast en op elkaar gestort. Die mensen moesten wel dood zijn, dacht dat kind van toen. Vreemd lagen ze daar, en wel erg veel. Wat was hier gebeurd? Hoe waren ze er gekomen? En waarom droegen ze een gestreepte pyjama? Waren ze misschien uit hun bed gevallen? Erger nog vond hij de dode ogen die hem verwijtend aanstaarden en de armen en handen die verkrampd omhoogstaken. Uit de opengesperde monden en ogen sprak ontzetting, alsof ze hem nog iets wilden toeschreeuwen. Zijn moeder en hij keken elk op hun eigen manier met afschuw naar die door een Amerikaanse oorlogsfotograaf gemaakte beelden uit een concentratiekamp. Toen hoorde hij haar plotseling snikken en in woede uitroepen: 'Ploerten, smeerlappen!' Woorden die hij nog niet kende, laat staan hun loodzware betekenis. Maar haar emoties moesten wel grote afschuw en woede uitdrukken, dacht het kind. Toen hij dit als puber nog eens bij haar ter sprake bracht zei ze verontschuldiging dat sommige woorden haar in woede waren ontglipt. Wat zij daarna nog meer had gemompeld was waarschijnlijk evenmin bestemd voor zijn kinderen. Hij had tussen haar tranen door een voor hem onbekend koosnaampje opgevangen: Salli. Aan die naam had hij haar ook herinnerd. 'Oh, die,' antwoordde zij achteloos. Ze bedoelde vermoedelijk een bekende uit haar buurt. Een Joods vriendje dat niet was teruggekeerd uit het concentratiekamp. Het leek verder een onbelangrijk detail. Ze praatte hier ook liever niet meer over, merkte hij. Wat had het allemaal voor zin. Dit was immers alweer zo lang geleden en ze kwamen toch niet meer terug. Sommige dingen kon je maar beter vergeten, voegde zij quasinonchalant toe. Alsof met de tijd alle oude wonden helen en er uiteindelijk niet meer toe doen.

In tegenstelling tot zijn moeder vergat hij die toen onbegrepen gruwelijke beelden in het fotoboek al snel. Zonder te weten dat bij haar alles aan het netvlies bleef kleven. Tussen die massa lijken, die zij haar kind eigenlijk beter niet had kunnen tonen, zocht zij koortsachtig

haar jeugdvriend. De speld in een hooiberg. Haar blik werd verduisterd door de in het concentratiekamp achteloos en onherkenbaar verspreide resten van wat ooit levende individuen waren. Gewone Joodse mensen van vlees en bloed, zoals zij ze als meisje ook in haar buurt, de Barlheze en omgeving, had gekend. Een omgeving met relatief veel Joodse bewoners. Meestal vriendelijke mensen met hun alledaagse gewoontes en verlangens. Gezinnen die kinderen hadden met wie ze zorgeloos speelde. Saartje, een van haar hartsvriendinnen, verdween ook plots alsof zij er niet toe deed. Ze was haar gaan zoeken. Het huis waar ze speelden en waar ook die vriendelijke opa en oma woonden, stond ontziend leeg. Ook de slagerij was ontruimd alsof alles wat zich hier had afgespeeld in dit mensenleven een vergissing was. Mannen en vrouwen, jongens en meisjes, niet anders dan zij, waren uit haar omgeving om onbegrijpelijke redenen als straatvuil afgevoerd door de moffen en hun knechten. Machteloos of onverschillig toegekeken door de buurtbewoners. Meestal waren de slachtoffers nog naïef over het onvoorstelbare dat hun te wachten stond. Ze keken nog eens om naar hun verlaten woning, vroegen zich af hoe het daar nu verder mee moest en of ze er nog terug zouden keren. Ze groetten misschien nog een bekende en hoopten vergeefs op mededogen.

Ineke herinnerde het zich alsof het gisteren was gebeurd. Een mooie zomerse dag die de spot dreef met wat er zou volgen. Een gemeenschappelijke vriend kwam het haar vertellen. Salli was door de Duitsers opgepakt. Zijn schuiladres was verraden. Met schoppen en slaan duwden ze hem in een overvalwagen. Volgens de burens verzette hij zich met hand en tand. ‘Je weet hoe hij is,’ merkte de vriend op. Ineke kende Salli inderdaad maar al te goed. Hij verdomde het om op zijn onderduikadres bij het raam weg te blijven en verdroeg het niet zich als een dief te verbergen. Aan de overkant woonden NSB'ers. Die konden hem gezien en verraden hebben. Het echtpaar dat hem onderduik bood was samen met hem afgevoerd. ‘Wat gaan ze met Salli doen?’ vroeg zij vertwijfeld aan die vriend. Een overbodige vraag. Het afschuwelijke antwoord vermoedde ze al. Toch wilde ze het nog van hem horen. De vriend probeerde haar toch nog hoop te geven. ‘Je weet hoe hij is, hij lult zich overal uit. We zien hem binnenkort wel terug.’ Ze